

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Language, Literature, Culture, History, Art and Education Research

Sayı/Issue 15 (Nisan/April 2024), s. 463-475.

Geliş Tarihi-Received: 16.02.2024

Kabul Tarihi-Accepted: 26.03.2024

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1438425

Âşık Garip Halk Hikayesi'nin Varyantlarının Karşılaştırılması

Comparison of Variants of the Folktale of Âşık Garip

Venera MUSTAFAYEVA*

Öz

Geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Âşık Garip ve Şahsenem halk hikayesinin Türk dünyası sınırlarını aştığını, Kafkasya'da yaşayan Gürcü, Ermeni ve Kabardin halkları arasında da yaygın olduğunu görmekteyiz. Bu hikâye "Âşık Garip" (Azerbaycan), "Şahsenem Garip" (Türmenistan) "Hikâye-i Âşık Karib", "Âşık Garip ve Şahsenem" (Türkiye), "Şahsenem ve Garip" (Kazan Tatar) gibi adlarla bilinmektedir. "Âşık Garip" hikayesinin hangi tarihte ve nasıl teşekkül ettiği ile ilgili farklı görüşler vardır. Bu görüşler arasında bu hikâyenin bir âşığın hayat hikâyesi olması, diğer bir görüş bir şairin şiirleri üzerine kurgulanmış olması veya eskiden var olan konudan faydalanarak hikayeleştirilmesidir. Hikâyenin teşekkül ettiği yer hakkında iki görüş mevcuttur. Bunlardan birisi hikâyenin menşenin Azerbaycan olması, diğer görüş destanın menşenin Türkmenistan olmasıdır. Bu versiyonlar üzerinde yapılan araştırmalardan da anlaşıldığı üzere en çok işlenen versiyonu Türkmen nüshasıdır. Bunun temel sebebi Türkmen versiyonunun eskiye dayanması fikrinin yaygın olmasıdır. Bu nedenle diğer versiyonların sözünü ettiğimiz Türkmen nüshasından türediği iddiası genel kabul görmüştür. Ancak bu iddia ve kabul tetkike muhtaçtır. Çünkü elimizde bundan daha eski tarihlere giden Azerbaycan nüshası mevcuttur. Bu makale Azerbaycan nüshasını diğer nüshalarla karşılaştırmak suretiyle yaygın kanaatin aksine bir iddiayı ortaya koymaktadır. Makalenin temel iddiası Azerbaycan nüshasının diğer nüshalara kaynaklık teşkil ettiği yönündedir.

Anahtar Kelimeler: Folklor, halk hikayesi, Âşık Garip hikayesinin varyantları.

Abstract

The folk tale of Âşık Garip and Şahsenem, which is spread across a vast geography, transcends the borders of the Turkic world and is also widespread among the Georgian, Armenian, and Kabardin peoples living in the Caucasus. This story is known by various names such as "Âşık Garip" (Azerbaijan), "Şahsenem Garip" (Turkmenistan), "Hikâye-i Âşık Karib", "Âşık Garip ve Şahsenem" (Turkey), "Şahsenem ve Garip" (Kazan Tatar). There are different views on when and how the story of Âşık Garip originated. Among these views are that the story is the life story of a troubadour, another view is that it is based on the poems of a poet, or that it was fictionalized based on an existing subject. There are two opinions about the origin of the story. One is that the origin of the story is in Azerbaijan, and the other is that the origin of the epic is in Turkmenistan. As understood from the research conducted on these

versions, the most processed version is the Turkmen version. The main reason for this is the widespread belief that the Turkmen version dates back to ancient times. Therefore, the claim that the other versions derive from the Turkmen version has been generally accepted. However, this claim and acceptance need to be examined. Because we have Azerbaijani versions dating back to even older times. This article puts forward a claim contrary to the common belief by comparing the Azerbaijani version with other versions. The main claim of the article is that the Azerbaijani version serves as the source for other versions.

Keywords: Folklore, folk tale, variants of the Âşık Garip story.

Giriş

Destanlar ve halk hikayeleri Türk ozanları, halk âşıkları tarafından kopuzla ve sazla yaşatılmış; Türklerin ayak bastıkları tüm topraklarda kılıçları ve atları gibi yanlarında taşıdıkları önemli mirasları olmuştur. Ozanların ve Âşıkların bu çabaları şiirin Türk sözlü geleneği içerisinde yüzyıllarca değişik formlar içerisinde yaşamasını ve günümüze kadar varlığını sürdürmesini sağlamıştır. Bu gelenek zaman içerisinde farklı bölgelerde değişik yapılar halinde varlık göstermiş ve günümüze kadar devam etmiştir (Yıldırım, 1998, s. 182).

Bugün varlığını sürdüren bu durum bir o kadar da köklüdür. Bu nedenle Türklerin edebiyatlarını tarihleri kadar eski dönemlere götürmek mümkündür. Nitekim birçok araştırmacı bunun, yazının bilinmediği çağlara kadar gidebileceğini iddia eder (Azar, 2007, s. 120).

Milletlerin kimliğini şekillendiren önemli unsurların başında şifahi, sözlü halk edebiyatı gelir. Bu şifahi geleneğin hacimce en büyüğü ise destanlardır. Azerbaycan Folklorunda halk hikayeleri ayrımı yoktur. Destanlar ikiye ayrılır. Aşk destanları (Mehebbet Destanları) ve Kahramanlık destanları (Qehremanlıq Destanları). Mehebbet destanları dediğimiz destanların çoğu âşıkların hayat hikâyesinden şekillenildiği için âşıkların kendi isimleri ile adlandırılmıştır. Azerbaycan sahası araştırmacıları Âşık Garip'i âşıkların hayatı çevresinde oluşan destanlar arasına dahil etmişler. Berat Alptekin, Âşık Garip hikayesinden bahsederken onu bir aşığın hayat hikayesi çevresinde oluşan halk hikayesi olarak değil de Türk kaynağından gelen hikayeler kısmına örnek gösterir. Devamında ise Âşık Garip'i 17. Yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Âşık Garip'in hayatı çevresinde oluşan hikayeler arasında göstermiştir. (Alptekin, 2021, s. 73). Saz şairlerinden bahsederken Fikret Türkmen bazı saz şairlerinin de gerçek kişi olmadığını, bu âşıkların hikâye ve epizotlar dışında şiirlerinin bulunmadığını öne sürerek bu âşıkları itibari şahsiyet olarak vermiştir. Âşık Garip'i de bu âşıklar arasında değerlendirilmiştir. (Türkmen, 1995, s. 7).

Âşıkların anlattıkları halk hikâyelerine, Azerbaycan'da "Destan" denilir. Bu hikâyelerin normal hikâyelerden farkı nazım-nesir bir arada olmaları ve manzum kısımlarının saz eşliğinde söylenmesidir. Halk hikâyeleri derken; kahramanlık hikâyeleri, aşk hikâyeleri, belli âşıkların hayatları ve hayat maceralarını anlatan hikâyeler kastedilir (Artun, 2009, s. 69).

Halk hikâyesi şu şekilde tanımlanmaktadır: "Göçebelikten yerleşik hayata geçişin ilk örneklerinden olup; aşk, kahramanlık vb. gibi konuları işleyen; kaynağı Türk, Arap-İslâm ve Hint-İran olan, büyük ölçüde âşıklar ve meddahlar tarafından anlatılan nazım nesir karışımı anlatmalardır." (Alptekin, 2021, s. 18).

Halk hikayeleri içerisinde en yaygını Orta Asya, Kafkasya ve Anadolu'da saf aşkın sembolü olan Âşık Garip hikayesidir. Bu hikâyenin birçok varyantı ve versiyonu bilim dünyası tarafından bilinmektedir. Bu hikâyenin geniş bir coğrafyada yayılması ve

varyantlarının olması eserin ağızdan ağıza sözlü kültür aracılığıyla yolculuğunu sürdürmesidir.

Boratav'a göre ise halk hikâyelerinde meydana gelen varyantlaşmanın temel nedeni bu eserlerin zaman ve mekân içinde insan hafızasıyla yolculuk etmesidir. Dolayısıyla bu seyahat esnasında unutmalar meydana geldiğinden söz konusu boşluklara gönlü razı olmayan sanatkar, içinde bulunduğu sosyal çevrenin imkânlarından yararlanarak adeta eseri tamir eder. Bir de bilinçli düzeltmeler vardır ki burada gaye hikâyeyi zenginleştirmek ve süslemektir (Boratav, 2015, s. 204).

Varyantlaşma sadece sözlü ortamda değil yazılı ortamda da gerçekleşebilir. Sözlü kültürden derlenen metinler yazıya aktarılırken de Aldemir'in söylediği gibi, yazarın müdahalesinden kaynaklanan bu farklılaşmaların dışında matbaadan kaynaklanan ve farklılıktan ziyade eksiklik olarak niteleyebileceğimiz unsurlar da vardır (Aldemir, 2017, s. 9).

Âşık Garip hikâyesi'nin yirmi Türkmen, on Türkiye, dokuz Azerbaycan, beş özbek, bir Karaim, iki Ermeni ve bir Kabardin varyantı bulunmaktadır (Yakubova, 1968, s. 31).

Bu varyantlar ve versiyonlar üzerinde yapılan araştırmalardan da anlaşıldığı üzere daha çok Türkmen ve Azerbaycan versiyonları kaynak olarak kullanılmıştır. "Âşık Garip" hikâyesinin hangi tarihte ve nasıl teşekkül ettiği ile ilgili farklı görüşler vardır. Bu görüşler arasında bu hikâyenin bir âşığın hayat hikâyesi olması, diğer bir görüş bir şairin şiirleri üzerine kurgulanmış olması veya eskiden var olan konudan faydalanarak destanlaştırılmasıdır. Hikâyenin teşekkül ettiği yer hakkında iki görüş mevcuttur. Prof. Dr. Fikret Türkmen'e göre birinci görüş hikâyenin menşei Azerbaycan'a bağlıdır. İkincisi ise hikâye Türkistan'da teşekkül etmiş ve oradan yayılmıştır (Türkmen, 1995, s. 7).

Kafkas, Anadolu ve Orta Asya varyantlarının ortaya çıkmasıyla ve teşekkülüyle ilgili farklı yaklaşımlar ileri sürülse de hikâyenin konusunun mit dönemine kadar eskilere dayanması fikri de yaygındır. Prof. Tehmasip, Azerbaycan versiyonunun ikincisi Safeviler devletinin başkentinin Tebriz'den Kazvine nakil sırasında (1550) ortaya çıkmış olduğunu ileri sürmüştür (Tehmasip, 1972, s. 61-62).

Prof. Dr. Fuat Köprülü, Âşık Garip hikâyesi'nin XVII. yüzyılda teşekkül ettiği kanaatindedir. Bu hikâyenin Şah İsmâil gibi halk hikâyeleriyle beraber Kerem ile Aslı'nın da bu asırda doğduğunu kuvvetle tahmin ediyor (Köprülü, XVII. yüzyıl Türk Edebiyatı Tarihi Notları, t.y.).

Safura Yakubova hikâyede geçen Şiilikle ilgili izleri ve gerekse kahramanın dolaştığı yerleri gözönüne bulundurarak Azerbaycan versiyonunun daha eskiye dayandığı kanaatine varmıştır (Yakubova, 1968, s. 102-103).

Âşık Garip Hikâyesinin Tetkiki ve Tarihçesi

Âşık Garip destanının günümüzde yirmi Türkmen versiyonu bilinmektedir. Versiyon çeşitliliği bakımından Âşık Garip hikâyesinin ilk araştırılan formu Türkmen versiyonudur. Türkmen versiyonu daha erken bir dönemde derlenmiş ve bilim dünyasına tanıtılmıştır. Ancak destanın ismi Türkmen versiyonunda "Şasenem Garip" olarak geçmekte ve bu hikâyeye halk ağzından derlenmiş bir anlatı olarak kaynaklarda yer almaktadır. Bunun ilk nüshası Türkmenistan Neşriyatı tarafından Aşkabat'ta 19. yüzyılın başında basılmıştır. Türkmen versiyonu olan "Şahsenem Garip" ile ilgili ilk bilgiyi Rus seyyahı N. Muravyev 1822'de aktarmıştır. Dolayısıyla bizim Türkmen versiyonu ile ilgili ilk yazılı kaynağımız bu araştırmacının verdiği bilgilere dayanmaktadır. Muravyev'in

Türkmen Seyahatleri başlığını taşıyan eseri Hive'de basılmıştır (Muravyev, 1822). Aynı zamanda Türkmen versiyonun araştırılmasında ve öğrenilmesinde B.A.Karriyev'in emeği büyüktür. Onun eski Türkmen edebiyatı ile ilgili çalışması bu konuda doyurucu bilgiler vermektedir (Karriyev, 1944, s. 112-127). Onu aynı zamanda Büyük Ekim Devrimine Kadar Türkmen Edebiyatı başlığını taşıyan kitabı da Şahsenem Garip destanı hakkında önemli bilgiler içermektedir (Karriyev 1943, s. 20-24).

Yine Karriyev'in *Edebiyat Ansiklopedisi'*nde yer alan Türkmen edebiyatı maddesi bu destan ile ilgili çeşitli konulara değinmektedir (Karriyev, 1939, s. 216-217). Bu mevzuya Rus edebiyatında dikkat çeken diğer araştırmacılardan V.Uspenski ve V.Belyayev olmuştur (Uspenskiy, 1928, s. 258).

"Âşık Garip" hikayesi ile ilgili Azerbaycan edebiyatında da birçok araştırmalar yapılmıştır. Halit Koroğlu "Şahsenem - Garip" in Türkmen versiyonu üzerine doktora tezi hazırlamıştır (Koroğlu, 1955, s. 160). Bu doktora tezinde "Âşık Garip" in Türkmen versiyonundan bahsederken aynı zamanda Azerbaycan'da yaygın olan üç farklı versiyonu da karşılaştırmıştır.

Türkiye'de ise Âşık Garip destanı üzerinde ilk geniş kapsamlı araştırma Prof. Dr. Fikret Türkmen'in "Âşık Garip Hikayesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma" isimli doktora tezidir (Türkmen, 1974). Diğer araştırmalar içerisinde Narin Köse ve Alimcan İneyet'in "Âşık Garip" in Türkmen ve Uygur varyantları üzerine yaptıkları araştırmalar da konuyla ilgili başvurabileceğimiz önemli kaynaklar arasındadır (Köse ve İneyet, 1996, s. 43-57). Son yapılan çalışmalar içinde Mehmet Emin Bars'ın, "Âşık Garip ile Şah Senem (inceleme-metin)" adlı çalışmasında üç Anadolu matbu versiyonu ile üç Azerbaycan sözlü versiyonu değerlendirilmiştir (Bars, 2023).

"Âşık Garip" hikayesinin versiyonları arasında diğer önemli versiyon Azerbaycan versiyonudur. "Âşık Garip" Azerbaycan versiyonunu ilk gün ışığına çıkaran A. Mahmudbeyov olmuştur. O, hikâyeyi 1892 yılında Şamakhı bölgesinin Ticran köyü'nden Âşık Oruc isimli halk ozanından derleyerek yazıya aktarmış ve SMOMPK dergisinin XIII. sayısında basılmıştır (Sbornik Materialov dlya Opisanıya Mestnostey i Plemen Kafkaza, 1892, s. 345, 173-229). "Âşık Garip" hikayesinin Azerbaycan versiyonu hakkında Rusya bilim dünyasında olan ilk malumat XX. yüzyılın başlarında Rus folklor araştırmacılarının yazılarında karşımıza çıkıyor. Onlar destanla ilgili ilk bilgiyi M.Y. Lermontov'un aynı isimli masalından almışlar (Lermantov, 1981, s. 591).

Hikâyede araştırmacıların ilgisini çeken konu "Sevgilinin düğüne son anda yetişme" motifinin diğer dünya halklarının da folklorunda kullanılan benzer motiflerle özleşmesiydi. Bu motiflerdeki benzerlikleri araştıran araştırmacılar birbirinden uzak coğrafilerde yaşayan dünya halklarının tarihî gelişimindeki genel benzerliklerden yola çıkarak folklorlarda herkes tarafından kabul gören migrasyon, göç ("iktibas") sebebiyle, ya da genetik sebeplerden dolayı (eski akrabalıktan dolayı destanlarda bu izlerin hala yaşaması gibi) oluştuğunu ileri sürmektedir. Fakat onlar Azerbaycan destanının orijinal ve kendine has özelliklerini dikkate almayarak onu diğer dünya halklarının edebiyatında olan aynı isimli motifin doğu kolu olarak incelemişler (Daşkeviç, 1883, s 110), (Miller, 1891, s. 110-117), (Halanskiy, 1883, s. 110).

M. Y. Lermontov'un "Âşık Garip" masalının Azerbaycan versiyonu esasında yazılması, yani destanın orijinaliyle birebir aynı olması edebiyat araştırmacıları arasında hâlâ çelişkili konu olarak kalmaktadır. "M.Y. Lermontov XIX. yüzyılın başlarında Kafkasya'yı, oradan da Azerbaycan'ı dolaşırken halk ağzından duyduğu bu destan esasında Âşık Garip masalını yazmıştır (Efendiyev, 2013, s. 492).

“M. Y. Lermontov ozandan dinlediği destanın anlamını ve folklor motiflerini bozmadan rusçaya kısa şekilde çevirerek masal halinde yazmıştır. Çeviri metindeki şiirsel bölümler, koşmalar ve diğer manzum parçalar çıkarılmış ve bazen şiirin genel anlamı bir cümleyle aktarılmıştır. M.Y. Lermontov’un çevirisi serbest olsa da Azerbaycan folklorunun deyim tarzına dokunmamış, folklor anlatım tarzını korumuştur.” (Oruçlu, 2007, s. 25 – 26).

“Âşık Garip” hikayesinin Azerbaycan versiyonu üzerinde geniş kapsamlı ilk araştırma yapan ise Hamit Araslı olmuştur. Onun hikâye ile ilgili ilk düşüncelerine orta okullar için hazırlanan edebiyat dersliğinde yer verilmiştir (Araslı, 1955, s. 232).

Daha sonra araştırmacı, orta çağ Azerbaycan edebiyatına ait yazdığı araştırmasında “Âşık Garip” hikayesine özel bir başlık ayırmıştır (Araslı, 1956, s. 327).

“Âşık Garip” hikayesinin kapsamlı şekilde araştıranlardan birisi de Azerbaycanlı araştırmacı Sevda Yakubova’dır. O, hikâyenin Küçük Asya – Kafkas ve Orta Asya varyantları arasında ayırım yapmış, Azerbaycan, Gürcü, Ermeni, Gabardin, Türkmen, Türk, Özbek, Karakalpak versiyonları arasında karşılaştırmalı tahlil yapmıştır. Sevda Yakubova destanın tarihi genetik özelliklerini, ideasını, sanatsal ve estetik değerini açıklamaya çalışmıştır (Yakubova, 1968, s. 198).

Aynı zamanda destanın oluşmasıyla ilgili araştırma yapan diğer folklor bilimcisi Azad Nebiyev “Âşık Garip” hikayesini genel motifler esasında oluşan aşk destanlarına ait etmiş, her destan motifini ayrı ayrı değerlendirmiştir (Nebiyev, 2014, s. 463-496).

Azerbaycan versiyonunda adı geçen kahramanın kimliği ile ilgili ilk yaklaşım XVI. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen bir halk ozanı olmasıdır. Fakat hayatı hakkında pek bilgi olmayan halk ozanının Tebriz yöresinden olduğu, Erzurum, Kars, Halep gibi kentleri dolaştığı Âşıklık yapmasıyla ilgili söylentiler mevcuttur. Döneminin ünlü Âşıklarından olduğu için şiirleri hala da Âşıkların dilinde yaşayarak günümüze kadar ulaşmıştır. Âşık Garip şiirlerini incelediğimizde destanın diğer âşıklar tarafından kurgulandığını ve dönemini büyük aşk sembolüne çevrilmiş Âşık Garip’in hayatını anlattığını söyleye biliriz. Aşığın kendi dilinden verilmiş şiirlerinde bile kendi imgesini kolaylıkla göre biliyoruz.

Âşık Garip Hikayesi’nin Varyantları

Destanın önemli ve birbirinden büyük oranda seçilen iki varyantı var: Kafkasya-Küçük Asya varyantı ve Orta Asya varyantı.

Kafkasya- Küçük Asya Varyantı Azerbaycan, Türk, Ermeni, Gürcü, Karaim ve Gabardin versiyonlarından oluşmaktadır. Bu versiyonların tüm versiyonlara has olan ortak özellikleriyle beraber birçok farklılıkları da söz konusudur.

Eserin tüm versiyonlarında ortak olan motifler, Âşık Garip ile Şah Sanem arasında olan aşktır. Hikâyede olay örgülerini zenginleştiren bade içme motifi, kahramanların doğum sahnesi, Hz. Hıdır’ın /Hz. Ali’nin kahramanlara yardım etmesi, kör olan gözlerin toprak sürülerek açılması gibi olağanüstü sahneler vardır. Kahramanın saz çalmayı öğrenmesi ve âşık olması sahnesi varyantlar arasında farklılık göstermektedir. Olayların geçtiği mekanlar da hikâyenin oluştuğu ortama göre farklılık göstermektedir. Azerbaycan sahası ve Güney Azerbaycan sahasından derlenen versiyonlarda Halep, Tebriz, Erzurum, Tiflis, Diyarbakır gibi şehirlerden bahsedilir. Rugeş Demir ve Mehmet Öztürk’ün “Âşık Garip hikayesi’nin Yeni bir Varyantı ve Çözümlemesi” adlı makalesinde Garip’in para kazanmak için ilk olarak Erzurum’a gelmesinden, orada bir kahvehanede saz çalıp para

kazanmasına, daha sonra ise Tebriz'e ve Halep'e geçerek tanınmasından bahsedilmektedir. (Demir ve Öztürk, 2022, s. 75).

Azerbaycan sahasına ait versiyonlarda kahramanın doğum yerinin Tebriz olduğu, sevgilisini bulmak için Tiflis'e gittiği ve para kazanmak için de Halep'e gittiği gösterilmektedir. Mehmet Emin Bars'ın incelediği Azerbaycan bölgesi sözlü versiyonlarında "Gurbet aşığın sevgiliyi elde etmesi için aşması gereken ilk eşiklerden biridir. Sevgiliye giden yol gurbetten geçer. Hikâyede Garip bu tecrübeyi iki kez yaşar, kahraman önce Tiflis'e sonra Haleb'e gider." (Bars, 2023, s. 65).

Gürcü versiyonu- Azerbaycan versiyonu üzerinde şekillense de Gürcü versiyonunda olayların akışı Azerbaycan versiyonuna göre farklı bir hat üzere ilerler. Bu versiyonda yâd ellerden dönen Garip Tiflis'e vardığında şehre tek giriş yolu olan köprüden geçmek mecburiyetinde kalır. Fakat köprüden geçmek isterken bir grup kişinin köprüyü yıkmak istediğini görerek köprüyü neden yıkmak istediklerini sorduğunda, Şah Veled'in isteğiyle yaptıklarını, Garip'in geri dönmesinden korktuğu için emrettiğini söyler. Burada Garip sevgilisini düğünü olduğunu ve Şah Veled'le evleneceğini aynı zamanda Şah Veled'in hilesini öğrenir. Gürcü versiyonunda olan bu malum detaylar ve epizotlar Azerbaycan versiyonuna göre daha da zenginleştirilmiştir. Burada köprüyü yıkmak isteyen kişiler Garip'i tanımadan ona yardım etmek için köprüyü kullanarak karşıya geçmesini isteseler de Şah Veled'in yaptıklarına kızan, Garip köprüyü geçme teklifini reddediyor, nehrin karşı kıyısına köprü kullanmadan yüzerek geçmesine rağmen sudan çıkınca hiç ıslanmadığını fark ediyor.

"Destanın bu versiyonundaki epizotların düz yazı kısmının Gürcü dilinde, şiir kısmının Azerbaycan dilinde olmasına dayanarak bu destanın da şimdiye kadar yazıya aktarılmayan Azerbaycan versiyonlarından biri olduğu iddia ediliyor." (Yakubova, 1968, s. 198, 37).

Gürcü versiyonunda Garip'le Şah Senem'in yedi yıllık ayrılığına sebep kahramanın fakir olmasıdır. Burada Garip başlık parası için değil, düğün parası için vatanından uzaklara, gurbet ellere gidiyor. Gürcü versiyonunda kızın babası başlık parası istememiştir.

Fikret Türkmen tarafından tespit edilen varyantlarda Garip, Şahsenem'i babasından ister ya da birisini aracı ederek ister. Babası ise Garip'ten karşılanması zor isteklerde bulunur. Tespit edilen varyantların çoğunda Garip başlık parasını kazanabilmek için gurbete gider. Çeşitli yerlere uğrayan Garip Halep'e gelir ve burada para kazanmaya başlar (Türkmen, 2018, s. 55).

Gabardin versiyonunda da başlık parası yoktur. Lakin Garip para kazanıp zengin olmak ve kendi fakirliğiyle kızın babasını utandırmamak adına gurbete gidiyor. Gabardin versiyonu hem anlam hem de teknik olarak masal tarzına yakın olduğu için diğer versiyonlardan farklıdır. Örneğin, burada kahramanın dilinden söylenen şiirlere yer verilmemiştir. Gabardinler bu destana kendi milli örf, adetlerini ve hayat tarzlarını, geleneklerini de katmışlar. Buradaki olaylar Tlhukotlo köyünde, kahramanlar da aynı köyde yaşayan halk kesimindedir. Garip mal varlığını kaybederek fakirleşen bir genç değil, köyde fakir ailede büyüyen birisidir. Ona verilen Garip ismi ise gurbette yaşadığı için aldığı lakap değil, doğuştan kendisine verilen gerçek isimdir.

"Âşık Garip" hikayesinin Karaim versiyonuyla Gabardin versiyonunun benzer ve ortak yanlarıyla birlikte farklılıkları daha çoktur. Burada da Garip fakir bir köylüdür. Destan Garip'e rüyada buta verilmesiyle başlıyor.

Rüya motifi, Orta Asya varyantlarında görülmemektedir. Kafkasya ve Küçük Asya varyantında “Âşık Garip ve Şahsenem hikâyesi'nin bu bölgedeki diğer varyantlarında da gördüğümüz gibi burada da kahramanın âşık olması rüyada gerçekleşmektedir.” (Shamsizadehmaleki, 2014, s. 99).

Nur yüzlü dede rüyasında ona neden evlenmediğini sorduğunda Garip fakir olduğu için evlenmek istemediği cevabını veriyor. Yaşlı dede onun nasibi olan Tiflis tüccarının kızı Şah Senem'in resmini göstererek kahramana aşk şarabını içiriyor. Uykudan uyandığında kızın resmini ve badeyi yatağının üzerinde gören Garip rüyasının sıradan bir rüya olmadığını anlayarak anasına anlatır ve daha sonra anası ve kız kardeşiyle birlikte Tiflis'e gitmeye karar veriyorlar. Yolda karşılaştıkları yaşlı bir dededen gecelemeleri için kalacak yer istediklerinde önce ret cevabı alsalar da sonradan yaşlı dede onları evinde misafir etmeyi kabul ediyor. Garip'in iş aradığını duyan dede onu şehirdeki zengin bir tüccarın yanında çalışması için gönderiyor. Ailenin kalacak yerinin olmadığını öğrenen tüccar kız kardeşi ve anasını da kendilerine köle olarak çalıştırmak için yanlarına alıyor.

Karaim versiyonunda Garip sadece ozan, Âşık değil hem de işini iyi bilen, ünlü bir kahvecidir. Karaim versiyonunun diğer özelliklerinden biri de padişahın, paşaların adaletli, yardımsever, fakirlerin yanında olan insanî özelliklerle gösterilmesidir. Şah Senem'in babası Hoca Senan da döneminin adaletli ve dürüst tüccarı olarak verilmiştir. O kızını evlendirirken baskıyla değil, kızının fikrini alarak evlendirmek istiyor. Bu yüzden de hem Garip'in, hem de Şah Levent'in kız istemesinden sonra kızına soruyor. Garip'e verdiği sürenin dolmasını bekliyor, fakat dönmediğini görünce başına bir iş geldiğini düşünerek kızının başkasıyla evlenmesine izin veriyor.

Âşık Garip'in üç Türk versiyonu da literatüre malumdur. Anlam bakımından onların hepsi Azerbaycan Şamahı nüshasıyla benzerdir. Destanın Türk versiyonunun her üçü de Garip'in kırk harami tarafından aldatılmasıyla başlıyor. Destanın devamında Garip farklı işlerde çalışsa da her seferinde işten kovuluyor. Daha sonra rüyasında buta alan-Nur yüzlü dedenin elinden şarap içen Garip aynı zamanda Âşıklık verilerek müjdelendir. Sevgilisinin arkasınca Tiflis'e kadar giden Garip yolda birçok olaylarla karşılaşır. Lakin Türk versiyonları bir sıra spesifik özellikleriyle diğerlerinden seçilir. Örneğin, bu versiyonda Garip için kalacak yer konusunda kızın babası değil başka birisi yardımcı oluyor. Garip kızın babasıyla kahvede çalışırken tanışıyor. Bir gün Hoca kahvede şarkı söyleyen birisinin sesini duyduğunda çok beğeniyor. Onun kim olduğunu öğrenmek için yanında çalışan hizmetçisini kahveye gönderiyor. Hizmetçi Garip'in saz çalma, şarkı söyleme yeteneğinin olduğunu ve diğer ozanları yendiğini ve yarışmayı kazandığını söyler. Hoca Garip'i görmek için kahveye gider. Garip'in evsiz kaldığını öğrenince Hoca Garip'i ve ailesini evine alarak onları misafir eder. Garip'in gelmesi haberini Şah Senem babasından duyar. Kahveciden gelen sesi duyan kız babasından bu sesin sahibinin kim olduğunu sorduğunda babası onun Tebrizli bir ozan olduğunu söyler. Kız babasından ozanı saz çalması için eve davet etmesini rica eder. Kızıyla Garip arasındaki sevgiden haberi olmayan baba Garip'i saz çalması ve okuması için evine davet eder. Burada sevgililer ilk defe karşılaşır. Yemekten önce elini yıkamak için bahçeye inen Garip Şah Senem'in odasının önündeki su havuzuna doğru eğilirken suyun üzerinde cam önünde dayanan Şah Senem'in gölgesini görür. Bu, Türk versiyonuna ait bir özelliktir ve diğer versiyonlarda yoktur. Sonra Garip'in Halep'teki kahvede çalışmak için değil de kahve içmek için gitmesi, burada çalışmak fikrinin daha sonradan aklına gelmesi, dükkân sahibinin onu işe kabul etmesi için ona sikke teklif etmesi ve adamın onu kabul etmesi gibi sahneler de Türk versiyonuna özel olan detaylardır. Garip'in yad ellere giderken onu beklemesi ile ilgili Şah Sahsenem'le konuşmaması, yolda karşılaştığı yaşlı

adamın aracılığıyla Şah Senem'den onu yedi yıl beklemesi vadini alması da Türk versiyonun spesifik özelliklerindedir.

"Âşık Garip" in Ermeni versiyonunun da ana kurgusu Türk versiyonunda olduğu gibidir. Fakat Ermeni versiyonunun diğer versiyonlarından farkı kendisine has özelliklerinin de olmasıdır. Örneğin, buradaki ana kurgu daha da modernleştirilmiştir. Oradaki sosyal hayat orta çağ döneminden daha çok sanki modern çağda yaşanmıştır. Yani hikâyede Garip'in günlük hayatı gözler önünde canlandırılarak anlatılıyor. Garip'in uykudan uyanması, çantasını hazırlayarak okula gitmesi, okuldan dönmesi, yemek yemesi, uyuması, sonra uyanıp geziye çıkması, döndükten sonra ödevlerini yapması gibi günlük yaşam tarzı detaylarıyla anlatılmıştır. Kahvecinin dekorasyonu, masanın üzerinde beyaz masa örtüsü, modern dönemdeki gibi erkek ve bayan çalışanların uniformalarda hizmet göstermesi, Garip'le Hoca Sena'nın gümüş kâşıklarla pilav yemesi orta çağ Doğu dünyasından daha çok modern hayata yakın anlatım tarzıdır. Ermeni versiyonunda olaylar Garip'in kırk harami tarafından aldatılarak mal mülkünü kaybetmesiyle başlıyor. Babasının cenazesinden dönen Garip sarhoş oluyor. Meclis kurmayı ona haramiler değil, onların parayla satın aldıkları mezarlık keşişleri teklif ediyor. Zengin aileden olmayan Garip kendisi kızı istemeğe gidiyor. Kızın babası ondan başlık parası isteyerek ona süre veriyor. Garip de para kazanmak amacıyla Halep'e gidiyor. Diğer bir fark Şah Senemi Şah Veled'e babası teklif etmiyor. Şah Velet Şah Senem'in dikkatini kendisine çekmek için bir kadını aracı olarak kullanıyor. Fakat Ermeni versiyonunda kadın Şah Senem'in rızasını alamıyor. Bu yüzden Şah Velet kızın babasının rızasını almak için keşişi aracı ediyor. Daha sonra Şah Senem bazı şartlarla Şah Veletle evliliği kabul ettiğinde bunu yazılı belgeye çeviriyor. Bu epizotlar sadece Ermeni versiyonuna özgüdür. Ermeni versiyonunda tabiat tasvirleri, hayvan tasvirleri çok incelikle anlatılmıştır. Aynı zamanda bu versiyonda kahramanların hepsi Hristiyan'dır ve dua etmek için kiliseye gidiyorlar. Sıkışık duruma düştüklerinde ise Garip hazret Ali'ye veya Hızır'a değil de Ermeni Oganese, Mkrtiça, Grigora yardım için dua ediyor. Kız isteme sahnesinde de Garip'in annesi Ermeni örf ve adetlerinde olduğu gibi kutsal Oganese, Grigor və Karapetin isimleriyle başlıyor. Tüccardan yardım isterken de Şah Senem mukaddes Yester ve Searkis üzerine yemin ettiriyor. Hikâye kahramanlarının giydikleri elbiseler de milli Ermeni elbiseleri olan pelerina, yanları renkli ipek başörtüsüdür. Milli özellikler kahramanların isimlerinde de gösterilmiştir. Bunun yanı sıra Garip ve Şah Senem dışında diğer destan kahramanlarının isimleri Ermeni adlarıyla değiştirilmiştir; Garip'in anası - Arusnak, kızın babası Melik Abramyan, Garip'in rakibi - Vartan, onun hizmetçisi Kntaktoni, Garip'in Halepteki dostu Deli Manuk, Şah Senem'in arkadaşı - Arek Nazan. "Garip" lakabı almadan önce kahramanın ismi Arşak olmuş, kırk günlük yolu bir an içinde geçen Hızır ise burada mukaddes Sarkis olarak gösteriliyor.

Kafkasya ve Küçük Asya varyantlarını inceledikçe onların kaynağının Azerbaycan versiyonu olduğunu görmekteyiz. Yakın coğrafilerde Azerbaycan Türkleriyle iç içe yaşayan, komşu olan bu halkların edebiyatında olan Âşık Garip hikayelerinin asıl versiyonundan tarih olarak sonraki döneme ait olduğunu görüyoruz. İster destanın ana hattında isterse de anlamında olan eski izler az da olsa Azerbaycan versiyonunda karşımıza çıkmaktadır.

Orta Asya Varyantları

Orta Asya varyantlarına Türkmen, Özbek, Karakalpak, Uygur versiyonları aittir. Şimdiye kadar destanın konusu ve kurgusal özellikleriyle en çok Türkmen versiyonu araştırılmıştır. Hikâye padişah ile vezirin ava çıkmasıyla başlıyor. Her ikisi de kendi hanımlarının gebe olduğunu düşünerek gebe geyiğe ok atmıyorlar. Bunun haktan gelen bir işaret olduğunu anlayarak doğacak çocukları farklı cinsten olduğu takdirde

birbirleriyle evlendirecekleri yolunda birbirine söz verir ve yazılı belge imzalıyorlar. Padişahın kızı, vezirin oğlu olur. Çocukların doğumu bütün ülkede toy bayramla kutlanır.

Bu motif Kazan Tatar versiyonunda da benzerdir. "Her iki kahraman da Bekirabad (Diyarbakir) şehrinde doğar. Çocuğu olmayan Bekirabad şehrinin padişahı Abbas Han dua edince hem onun hem de vezirin (Hasan/Ak Vezir) hanımı hamile kalır. Padişah ile vezir doğacak çocukları beşik kertmesi yapmaya karar verirler. Padişahın kızı, vezirin oğlu olur." (Atnur, 2007, s. 153).

Padişah kızına Şahsenem, vezir oğluna Garip ismini verir. Çocuklar belli bir yaşa geldikten sonra okula başlarlar. Garip ile Senem eğitim gördükleri medresede 14 yaşında iken birbirlerine âşık olurlar. Garip'in babası ölmeden önce padişahla olan anlaşmasını oğluna söyler. Daha sonra Garip'in eşyaları arasında Şahsenem de imzalı kâğıdı görür ve bu onların daha da yakınlaşmasına sebep olur. Kızının evlilik yaşı geldiğinde padişahın karısı kocasından kızını kiminle evlendirmek istediğini sorduğunda Padişah "kızını vezirin oğluyla evlendirmek için kâğıt imzaladığını" belirtse de padişahın karısı "bir hükümdar kızının, kendisinden aşağı seviyede birisiyle evlendirmemesi gerektiğini ve o anlaşmayı yırtmak gerektiğini söyler. Padişahın kızının bu anlaşmadan haberi olsa da bir işe yaramıyor. Padişah ölmüş vezirini sahtekarlıkla suçluyor ve onun ailesini eski anlaşmayı hatırlattığı için şehirden kovuyor. Daha sonra hayatı gurbette geçen Garip bağbanın mucizeli atıyla bir an içinde Diyarbekiye geliyor. Ona yardım eden yolcu anasının gözünün kör olduğunu ve gözlerinin açılması için onun atının ayaklarının altından toprak alarak anasının gözüne sürmesini söylüyor. Bu epizot diğer versiyonlarda da benzerdir.

Garip, memleketine dönerken yolda karşılaştığı zorlukları Hz. Hızır'ın yardımıyla aşar. Düğünün son günü yetişir ve Şahsenem'i kendisine alır. Kız kardeşini ise Şah Veled'e vererek onu bu evlilikten vazgeçirir. Yine bütün varyantlarda Garip'in annesinin gözlerinin açılması Hızır'ın atının bastığı yerden alınan toprakla gerçekleşir (Demir, Öztürk, 2022, s. 78).

Garip şehre gelir düğün sesleri duyuyor ve Senem'in düğünü olduğunu anlıyor. Garip kendi evlerine geldiğinde ne annesi ne de kardeşi onu tanıyor, fakat bu garip yolcuyla tanışmaları da evlerinde misafir ediyorlar. Garip duvardaki sazı götürmek için izin istese de annesi sazın oğlunun hatırası olduğunu ve kimseye veremeyeceğini söylüyor. Kız kardeşi anasından gizli sazı Garip'e veriyor. Sevgilisinin düğününe yetişen Âşık saz çalmağa ve okumaya başladığında Şahsenem onu tanıyor. Padişah Garip'i öldürtmek istese de halkın isteğiyle onu affediyor. Âşıkların sevgisinin karşısında aciz kalan padişah onların evlenmesine izin veriyor. Burada Garip de kendi kardeşini Şah Veletle evlendiriyor. Türkmen versiyonunda destan sevgililerin kavuşmasıyla ve mutlu sonla bitiyor.

S. A. Andreyev-Kriviç " Âşık Garip'in Orta Asya versiyonları, Kafkasya Küçük Asya versiyonundan daha eskidir (Koroglu, 1955, s. 120) fikrini kabul etse de bazı araştırmacılar Kafkasya, Küçük Asya versiyonunu daha eski olduğu görüşünü savunuyorlar (Yakubova, 1968, s. 198).

Hikâyede geçen mekanlar da demek olur ki benzerdir. "Şahsenem ve Garip Hikâyesi'nin geçtiği mekânlar, Diyar Bekirabad (Bekirabad, Diyarbakir), Helef (Halep), Kazak (Azerbaycan'da) şehirleri ile Dinar Dağı ve Tın Nehri'dir." (Atnur, 2007, s. 151).

Âşık Garip hikayesinin Kafkasya- Küçük Asya Varyantında geçen mekanlarla, Orta Asya varyantında geçen mekanlar farklılıklar söz konusudur.

Güney Azerbaycan'nun Urmuya şehrinden derlenen Âşık Garip hikâyesinde mekân "Şehr-i Tebriz" olarak geçmektedir. İran Azerbaycan bölgesindeki Âşık Garip ve Şahsenem Hikâyesi'nin varyantlarının hemen hemen hepsinde mekân Tebriz şehri olarak geçmektedir. Hikâyede bahsedilen başlıca mekânlar, Tebriz, Tiflis, Mısır ve Halep'tir. Ancak hikâyede bahsedilen mekânların hepsi itibâri mekânlardır (Shamsizadehmaleki, 2014, s. 98).

"Âşık Garip" destanının Özbek versiyonu taş baskısı usulüyle Hive şehrinde basılmıştır. Bu baskı Fazil Yuldaş'ın dilinden yazıya aktarılmıştır. Balabahşı Nazarov ve Zibeyde Hüseynova'dan derlenmiş versiyonların yanısıra N. M. Muravyev tarafından basılmış diğer örnekler de vardır. Özbek versiyonunun Türkmen versiyonuyla benzerlikleri olsa da olaylar tam olarak birbirinin tekrarı değil. Örneğin, Hive baskısında karşılaştığımız bir epizot çok önemlidir. Diyarbekri'ye geri dönen Garip yolda düğün kervanıyla karşılaştığında sevgilisini hatırlayarak üzüntülü şarkı söylüyor. Onun sesini ve avazını beğenen düğün adamları Garip'e onlarla kalmasını teklif ederek hatta onu güzel bir kızla da evlendireceklerine de söz veriyorlar.

Özbek versiyonunda Türkmen versiyonundan farklı olarak gençlere rüyalarında Peygamber tarafında buta veriliyor. Onlar uyandıklarında da padişahla vezirin yaptığı sözleşmeyi yataklarının üzerinde buluyorlar. Özbek versiyonunda Garip'in babasının kimliğiyle ilgili diğer versiyonlarda olmayan farklı bilgiler vardır. Onun önceden bir şah olması ve korkulu bir rüya görmesi, rüyasının gerçek olması, komşu devletin padişahına yenildiği için vatanını terk etmesi ve Şah Abbas'ın ülkesine sığınması burada Şah Abbas'ın veziri olması anlatılmıştır. Şah Abbas'ın ülkesinde vatan hasretiyle çekmesi ve hastalanması, ağır hastalıktan ölmesi gösterilmiştir. Özbek versiyonunun Balabahşı Nezerov'dan alıntı olan nüshasında gençlerin yedi yıllık ayrılığına sebep olan Şah Abbas değildir. O, bir yetim çocuğun onun damadı olmasını kabul etmese de sözünden dönmesi için zamanı kalmıyor ve padişah ölüyor. Bu nüshada Garip'le onun rakibi arasındaki çekişme daha ciddidir. Garip bir ülkenin padişahına karşı gelemeyeceğinden gizli şekilde şehri terk ediyor. Garip'in ortadan kaybolmasından sonra Şahsenem onu arasa da yedi yıl ondan haber alamıyor. Sadece yedi yıl sonra Şahsenem'in düğününe gelen Garip bulunuyor. B. Nezerov nüshasında Şahsenem Şahvelet'ten kırk gün düğün yapmasını ve bu haberi her kese duyurmasını istiyor, amaç Garip'in bu düğünden haberdar olup geri dönmesi idi. Burada düğün sahnesi de farklıdır. Garip düğüne yalnız değil, arkadaşlarıyla katılıyor. Ülkesine dönen Garip kahveye geliyor ve burada üzgün olan arkadaşlarını görünce neden düğüne gitmediklerini ve üzgün olduklarının sebebini soruyor. Onlar arkadaşlarının sevgilisinin başkasıyla evlendiği için düğüne gitmek istemediklerini söylese de Garip kendini tanıtmadan onları düğüne gitmeğe ısrar ediyor. Arkadaşları Garip'in dütarını görünce onun Garip olduğundan şüphe etseler de o inkâr ediyor. Arkadaşlarıyla birlikte düğüne giden Garip okumaya başlayınca kendi ismini söyleyerek kendini Şahsenem'e tanıtmak istiyor. Padişah Garip ismini duyarak onu yanına getirmelerini emrediyor. Yasak olan bu ismi neden söylediğini soruyor, Garip bu sözün aslında garip, yad elli anlamında yâd ellerden geldiği için kullandığını söylüyor. Garip'i tanıyan Şahsenem kendi mendilinin arasına bin dinar koyarak aşığa gönderiyor ve artık Garip olduğuna emin olduktan sonra rahatlıyor. Bu versiyonda halk sevgililerin tarafındadır ve onları padişahın gazabından koruyorlar. Aynı zamanda birbirini tanıdıktan sonra sarılarak bayılan sevgilileri gören cellâtlar bile onları idam etmekten vazgeçmesi için padişaha ricada bulunuyorlar. Özbek versiyonunun Zibeyde Hüseynova'dan yazıya aktarılan nüshasında diğer Özbek versiyonlarında olmayan bazı ilaveler de vardır: M. Efelov versiyonunda olan Garip ve Hilali, Perinin Gariple evlenmesi isteği ve Garip'in kabul etmemesi, onun padişah karısının cariyeleri tarafından

dövülmesi. Z. Hüseynova versiyonu F. Yuldaş, B. Nezerov versiyonlarından etkilenmiştir. Burada aynı zamanda Azerbaycan versiyonuyla uyuşan epizotlar da vardır.

Destanın “*Garip Âşık*” adlanan Karakalpak versiyonu genel anlamda bazı makamlarıyla Türkmen versiyonuyla daha çok benzerlikler içeriyor. Farklı yanları ise burada Şahsenem Garip’le olan sevgisini kendi cariyelerinden gizli saklamaması ve cariyelerinin ona destek vermesidir. Aycamal adlı hizmetçisinin sevgilisi öldükten sonra onun karalar giymesi, ızdırap çekmesi ve bu yüzden de Şahsenem’in sevgilisine kavuşması için her zaman ona destek olması destanın farklı yanlarından bir kısmıdır. Bunun yansira destanda Garip Halep’e gittikten sonra Şahsenem’in onun arkasınca gitmesi, kervan yolunda ona yetişen cariyenin onu yoldan geri çevirmesi ve kendisinin Garip’i bulmak için yola çıkması gibi farklı yanları da vardır.

Garip’in Bağdat padişahının oğluya tanışması ve aşkını ona anlatması sahnesi Karakalpak versiyonuyla aynı olsa da genel olarak farklıdır. Karakalpak versiyonunda da vezir Abdulla Garip’in sarayda olmasını padişaha anlatmıyor. Türkmen versiyonunda Şahsenem bunu altın gücüne yapıyorsa, Karakalpak versiyonunda vezir kendisi Âşıkların sevgisine saygı duyarak bunu anlatmıyor. Bu versiyonda Bağdat’ta padişahın ısrarıyla onun kızıyla evlenen Garip epizodu da farklıdır. Burada padişah kızının ismi Hilali Peri değil, Aysenem’dir. Garip’in onu sevmediğini anlayan kız gururuna yediremese de onu ikna etmiyor, Garip’in aşkıyla gece gündüz gözyaşları döküyor. Karakalpak versiyonunu, B. Nezerov, Z. Hüseynova ve N. Muravyev nüshalarından olan Özbek versiyonu ile birleştiren nokta hepsinin hikayesinin anlatım tarzı ve şiirlerinin Kafkasya Küçük Asya versiyonuna yakın olmasıdır. Örneğin N. Muravyev’in yazıya aktardığı versiyonda Âşık Garip fakir bir ozandır, il il dolaşarak para kazanıyor (Muravyev, 1822, s. 151) Bu epizot Kafkasya-Küçük Asya varyantına has bir özelliktir. Muravyev versiyonunda konfliktin sebebi sevgililerin aynı kesimden olmaması ve sevgililerin evlenmesine engel Garip’in fakir olmasıdır. Burada da Garip vatanınının uzaklara giderken sazını anasına vermesi ve saza kimsenin dokunmamasını söylemesi de Kafkasya-Küçük Asya varyantına ait bir özelliktir (Muravyev, 1822, s. 153)

Tüm bu versiyonları incelediğimizde Kafkasya-Küçük Asya varyantının daha ilkel olması düşüncesindeyiz. “Kafkasya Küçük Asya versiyonunda Orta Asya versiyonuna has özellikler olmadığı halde, ikincide Kafkasya Küçük Asya varyantına özgü özellikler daha çoktur.” (Yakubova, 1968, s. 82-83)

Sonuç

Tüm araştırmaların sonuçlarını özetlerken “Âşık Garip” hikayesi, “Sevgilinin düğüne son anda yetişme” motifi esasında kurgulanmış bir aşk hikayesi olsa da burada kullanılan bu motif yerel özellikleri de kapsayarak halk ruhunu, adetlerini, geleneklerini çok güzel şekilde anlatmıştır. Kafkasya-Küçük Asya versiyonunda yer alan Azerbaycan versiyonu bilinçli bir ortamda gerçekleşiyor. Hikâyenin aynı zamanda farklı versiyonları da vardır ve bu versiyonlar arasında da benzerlikler, farklılıklar kendisini göstermektedir. Aynı zamanda Kafkasya-Küçük Asya varyantında Orta Asya varyantından hiçbir alıntı olmamasına rağmen, Orta Asya varyantında diğer versiyondan alıntılarla karşılaşılıyor. Bu da Kafkasya-Küçük Asya versiyonun daha ilkel olmasını gösteren sebeplerden birisidir. Diğer bir önemli husus Kafkasya-Küçük Asya varyantında kullanılan şiirsel kısımların Azerbaycan Türkçesi ile tercüme edilmeden korunması ve Azerbaycan’da tüm Âşıkların dilinde günümüze kadar korunmuş olmasıdır. Kafkasya-Küçük Asya varyantında hikâyenin kompozisyonunun analizi onun başlangıçta elimize ulaşmış versiyonundan daha geniş ve anlamca daha zengin olduğunu gösteriyor. Bunu

kanıtlayan gerçeklerden biri, olayları ve metindeki bazı boşlukların varlığını birbirine bağlayan belirli bağlantı zincirlerinin çöküşüdür.

Ebedi aşk sembolü olan bu eser tek halk edebiyatı türü olarak değil, aynı zamanda müzik ve yazılı edebiyatı da etkilemiş ve yeni eserlerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bunlardan M. Y. Lermontov'un "Âşık Garip" Türk masalını, Z. Hacıbeyov'un "Âşık Garip" opera librettosunu, R. M. Glier'in "Şahsenem"ini, B. V. Asafyev'in "Âşık Garip" balesini vb. gösterilebiliriz. Bu örneklerin her biri, bu veya diğer ulusların mevzuaya bakış açısının ve saygısının göstergesidir.

Kaynaklar

- Azar, B. (2007). Sözlü Kültür Geleneği Açısından Türk Saz Şiiri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 119-133.
- Aldemir, H. (2017). Matbu Halk Hikâyelerinin Varyantlaşmasına Dair Bir Deneme: Âşık Garip Örneği, III. Uluslararası Genç Halkbilimciler Sempozyumu Bildirileri, Hacettepe Üniversitesi Türk Halk Bilimi Bölümü yay. 1-9.
- Atnur, G. (2007). Kazan Tatarlarında "Şahsenem ve Garip" Hikayesi, *Millî Folklor*, 19(76), 149-156.
- Artun, A. (2009). *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*. İstanbul, Kitabevi Yay.
- Alpekin, A. B. (2021). *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Araslı, H. (1998). *Azerbaycan Edebiyatı: Tarihi ve Problemleri*. Bakı, Genclik.
- Araslı, H. (1955). *Edebiyat. Kadim Dövr ve Orta Esrlar*. Orta mektebin VIII sinfi üçün. Bakı: Azərneşr.
- Araslı, H. (1956). *XVII-XVIII asr Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*. Bakı: ADU Neşriyyatı.
- Boratav, P. (2015), *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Bars, Mehmet Emin. (2023), *Âşık Garip ile Şah Senem (İnceleme-Metin)*. İstanbul: Efe Akademi Yayınları.
- Azerbaycan Folkloru Antologiyası*. (1968). II Kitap, Toplayıb Tertib Edeni E. Ahundov Bakı, Azerb. SSR EA neşriyyatı.
- Efendiyev, E. (1998). *Gafgaz Arazileri ve Halklarının Tesvirine Dair Materiallar Toplusu GEHTMT (SMOMPK) / İzahlı Bibliografiya/*. Bakı: Gartal.
- Efendiyev, P. (2013). *Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı*. Bakı: Elm ve Tehsil.
- Daşkeviç, İ. (1883). *Bilini ob Alyoşe Popoviçe*. Kiev.
- Demir, R. Öztürk. M, (2022). Âşık Garip Hikayesi'nin Yeni Bir Varyantı ve Çözümlemesi, *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 72-81.
- Halanskiy (Xalanskiy) M. (1883). Yujnoslavyanskije Skazaniya o Koroloviçe Marko v Svyazi s Proizvedeniymi Bilevego Eposa, *Russkiy Filologičeskiy Vestnik* 1893, №4, Varşava, 1883, s.110
- Köprülü, M. F (2013). *Türk Edebiyatı Tarihi Külliyatı 1*. İstanbul: Alfa Yayınları
- Köprülü, M. F. (ty). *XVII. yüzyıl Türk Edebiyatı Tarihi Notları*.
- Karriyev, B.A. (1944). Drevnyaya Turkmenskaya Literature, *İzvestiya Turkmenskogo Filiala AN SSSR*, №1, s 112-127.

- Karriyev, B.A. (1943). *Turkmenskaya Literatura do Velikoy Oktyabrskoy Revalusii, Jurnal Sovetskaya Literatura* №1, s. 20-24.
- Karriyev, B.A, Orazov A. (1955). *Turkmenskaya Literatura, Literaturnaya Ensiklopediya*, XI, 1939, 216-217.
- Koroglu, H. (1955). *G, Şasenem i Garip Narodny Dastan, Kandidatskaya Dissertasiya*, İVAN, Moskova.
- Lermantov, M. (1981). *Sobr. Soçineniy Собр.сочинений в 4- ht. Т. IV. Leningrad: Nauka*
- Muravyev, N. (1822). *Puteşestvie v Turkmenyu i Hivü v 1819 i 1820*, Moskova, 1822.
- Miller, V. (1891). *Kafkazsko Russkie Paralleli, Etnografiçeskoe Obozrenie*, №4, s. 110-117.
- Nebiyev, A. (2014). *Azerbaycan Halk Edebiyyatı. II kitab. Bakı: Apostroff.*
- Nerin, K. Alimca, İ. (1996). *Âşık Garip'in Türkmen ve Uygur Varyantları Üzerine. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 1(1), 43-57.
- Oruclu, S. (2007). *Azerbaycan Folklorunun Rus Dilinə Tercümesi Probleminin Özünemehsusluğu. Bakı: Seda.*
- Türkmen, F. (1996). *Âşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma. Ankara: Baylan Matbaası.*
- Türkmen, F. (1995). *Âşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma. Ankara: Akçağ Yay.*
- Türkmen, F. (2018). *Âşık Garip Hikâyesi. Ankara: Akçağ Yayınları.*
- Tolstoy İ. İ, (1934). *Vozvraşenie Muja v Odissee i v Russkoy Skazke , Sbornik Statey Posvyaşennik k Pyatidesyatiletiiyu , Nauçno- Obşestvennoy Deyatelnosti S. F. Oldenburga, Leningrad, İzd. AN SSR.*
- Tehmasip, M. H, (1972). *Azerbaycan Halk Dastanları (orta asrlar). Bakı: Elm.*
- Tehmasip, M. H, (1972). *Azerbaycan Halk Destanları. Bakü: ELM Neşriyatı.*
- Sbornik Materialov dlya Opisaniiya Mestnostey i Plemen Kafkaza , V, 46, XIII, Tiflis, 1892, 345 s. 173 - 229*
- Sozonoviç İ. K, *Voprosu o Zapadnom Vliyanii na Slavyanskuyu i Russkuyu Poeziyu, Varşava, 1898.*
- Sumçov N, *Muj na Svadbe Svoey Jenı, Etnografiçeskoe Obozrenie, Moskova, 1893, №4, s 184-198.*
- Shamsizadehmaleki, M. (2014). *Urmiye Âşıklık Geleneği ve Âşık Garip Hikayesi İncelemesi. Yüksek Lisans tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.*
- Uspenskiy V. Balyayev V. (1928). *Turkmenskaya Muzika. Moskova.*
- Veliyev V. (1970). *Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyyatı / Derslik. Bakı, ADU Neşriyyatı.*
- Yıldırım, D. (1998). *Orta Asya Bozkırından Urumuneli'ne "Türk Sözlü Şiir Sanatının Yayılması Üzerine". Türk Bitiği, Ankara: Akçağ Yayınları.*
- Yakubova, Safura. (1968). *Azerbaidjanskoe Narodnoe Skazanie Âşık Garip, Bakı, Bakü: İzd. Akademii Nauk, Azerbaidjanskoy SSR.*